

УДК: 657:411

Петренко Н.І., к.е.н., доцент

Житомирський державний технологічний університет

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ»

Досліджено еволюцію поняття «власний капітал», визначено причини виникнення різних його назв, здійснено порівняння вітчизняної назви «статутний капітал» із назвами капіталу в зарубіжних країнах, розкрито проблеми класифікації видів капіталу у науковій літературі.

Ключові слова: капітал, власний капітал, статутний капітал, акціонерний капітал.

Petrenko N.I.

EVOLUTION OF THE CONCEPT «OWNERS' EQUITY»

Evolution of the concept «owners' equity» has been researched; reasons for emergence of its various names have been determined; comparison of the national name «authorized capital» with the names of capital in foreign countries has been made; problems of classifying various kinds of capital in the scientific literature have been disclosed.

Key words: capital, owners' equity, authorized capital, shareholders' equity.

Петренко Н.И.

ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЯ «СОБСТВЕННЫЙ КАПИТАЛ»

Исследовано эволюцию понятия «собственный капитал», определено причины возникновения различных его названий, проведено сравнение отечественного названия «уставный капитал» с названиями капитала в зарубежных странах, раскрыто проблемы классификации видов капитала в научной литературе.

Ключевые слова: капитал, собственный капитал, уставный капитал, акционерный капитал.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Дослідження сутності капіталу та його класифікації за різними ознаками дозволило виявити більше дев'яносто видів капіталу. Проте не всі з них є об'єктами бухгалтерського обліку, а деякі, наприклад, статутний капітал, який є елементом власного капіталу має безліч назв-аналогів у вітчизняній та зарубіжній літературі, що ускладнює їх теоретичне розуміння та практичне застосування у бухгалтерському обліку.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідженням різних видів та форм капіталу, вивченням

проблем їх класифікації займаються вчені та науковці різних країн: Ю.А.Бабасєв, Ф.Ф.Бутинець, І.П.Комісарова, І.В.Малишев, М.Ю.Мєдведєв, Е.Райс, І.Й.Яремко, С.Л.Коротаєв та ін. До того ж трактування понять капіталу, різних його видів та форм наводиться у фінансових та бухгалтерських словниках під ред. А.А.Благодатіна, А.Г.Загороднього, Г.Л.Вознюк, Л.Ш.Лозовського, С.В.Мочерного, Г.О.Партина, Б.А.Райзберга та ін. Зроблено значний внесок у вирішення зазначеної проблеми, створено чимало різних підходів до визначення сутності того чи іншого виду капіталу.

Цілі статті. Мета дослідження полягає у вивченні еволюції поняття «власний капітал» та встановленні причин виникнення різних його назв, здійсненні порівняння вітчизняної назви «статутний капітал» із назвами капіталу в зарубіжних країнах за для розкриття проблем класифікації видів капіталу у науковій літературі.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Рахунок власного капіталу в систему рахунків бухгалтерського обліку введено ще у XIV ст. Він створений за часів виникнення подвійного запису для відображення взаємних прав та обов'язків, оскільки кожна господарська операція розглядалась як юридичний акт, в якому одночасно один суб'єкт щось отримує, а інший щось віддає [5, с. 4–5]. Рахунок власного капіталу відображав передачу майна фізичної особи – власника юридичній особі – підприємству. Майно, що надійшло до підприємства таким чином відображалося за дебетом, а права на нього – за кредитом на рахунок «Власний капітал». Згодом із розвитком суспільно-виробничих відносин почали виникати й інші назви капіталу, що зумовлено впливом наступних факторів: розвитком приватної власності на майно; розвитком різних організаційно-правових форм власності підприємств; втручанням держави у господарську діяльність; потребою в інформуванні власників; виникненням корпоративного права.

На нашу думку, виникнення назви стартового (початкового) капіталу спричинено необхідністю інформування власників підприємства про ефективність його роботи як основоположної (вихідної) величини. Наприклад, для розуміння того, як працює підприємство і чи доцільно взагалі працювати, власнику слід порівняти поточні показники з вихідними (початковими). Капітал, у початковій його вартості став називатися початковим або стартовим. Проте зміна розміру стартового капіталу не обов'язково вказує на результати діяльності підприємства, адже змінитися вона може внаслідок додаткової емісії акцій або додаткових внесків засновників, безоплатного отримання активу,

отримання прибутку або збитку як фінансового результату, вилучення частини майна, залучення «чужого» капіталу тощо. Тому цілком логічним є інтерес власника до причин зміни цього капіталу (рис. 1).

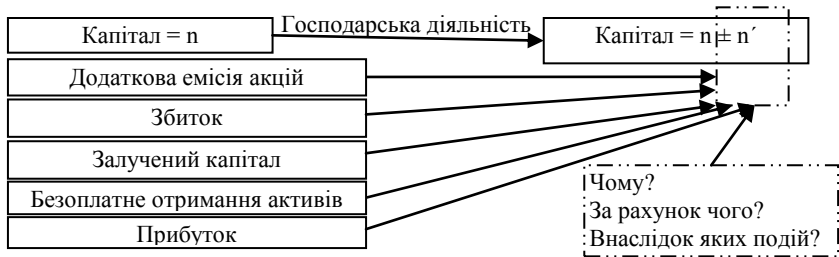

Рис. 1. Інтерес власників до зміни капіталу у процесі господарської діяльності

За статтею «Статутний капітал» відображається сума коштів, виділена власниками підприємства для здійснення господарської діяльності. Дані засоби називаються по-різному залежно від організаційно-правової форми підприємства. Ковальов В.В. та Патров В.В. відмічають, що: «Оскільки господарські товариства не мають у складі засновницьких документів статуту, у них вищезгадані засоби називаються «складський капітал». Всі інші підприємства мають статут, в якому вказується величина засобів, виділених власниками, тому в назві цього джерела (окрім виробничих кооперативів, де він називається «Пайові внески») фігурує слово «статутний». Проте державні і муніципальні унітарні підприємства не наділені правом власності на ці засоби, що належать їм на праві господарського ведення або оперативного управління (власником засобів є державні органи або органи місцевого самоврядування), тому дане джерело засобів називається «Статутний фонд». Джерело засобів відображаються в рядку 410 балансу, має одну з наступних назв: складський капітал (господарські товариства); статутний фонд (державні і муніципальні та унітарні підприємства); пайові внески (виробничі кооперативи); статутний капітал (всі інші підприємства)» [3, с. 65].

Згодом, в результаті розвитку права, втручання держави у господарську діяльність та реєстрацію вартості цього початкового капіталу у державних органах, його закріпленні у відповідних документах зумовив виникнення такої назви як статутний (засновницький) капітал, декларований. Внаслідок можливості внесення частинами статутного капіталу з'явилися такі назви як оплачений та неоплачений. Для більш наочного розуміння трансформації даних назв ми відобразили її на рис. 2,

використавши акціонерне товариство як зразок однієї з організаційно-правових форм власності підприємства.

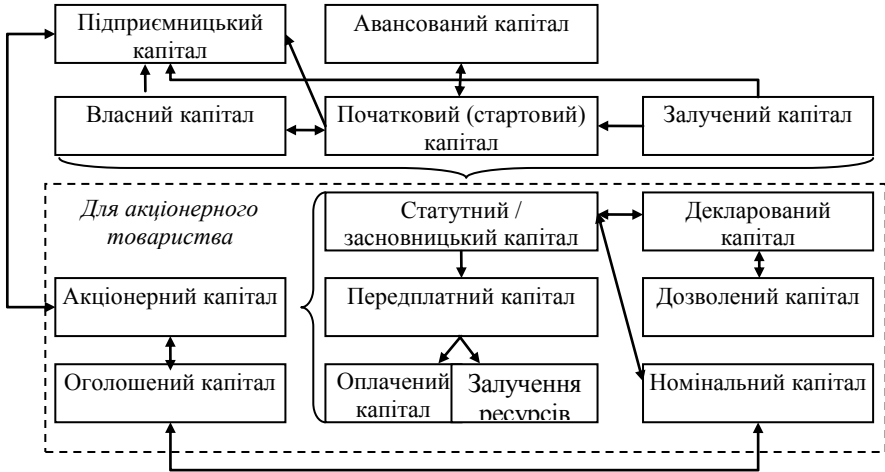

Рис. 2. Еволюція власного капіталу

На рис. 2 можемо побачити як взаємозамінні назви статутного капіталу, так і просто розвиток його від первісної назви «власний». Адже до часів виникнення необхідності у залученні зовнішніх джерел фінансування весь капітал, що використовувався у господарській діяльності був власним. Згодом, коли набули розвитку договірні відносини, і для початку власної справи потрібні були додаткові кошти, капітал, що використовувався для цієї мети і складався з власного і залученого – став називатися початковим або стартовим. Цілком ймовірно, що в процесі ведення спільної діяльності, як це часто трапляється і сьогодні, неодноразово почали виникати проблеми з розподілом отриманого прибутку, з розподілом майна при бажанні одного з учасників припинити свою діяльність у підприємстві, що і призвело до виникнення потреби у захисті інтересів прав власності на державному рівні та врегулюванні таких відносин за допомогою юрисдикції. Так, стартовий або початковий капітал почав зазначатися в установчих документах – в статуті, з чітким визначенням частки участі в господарській діяльності кожного із засновників (учасників). Отже, остання назва капіталу трансформувалась у засновницький або статутний. Нами на підставі джерел [8; 9] досліджено найменування одного й того ж об'єкта бухгалтерського обліку в різних країнах (табл. 1).

Таблиця 1

Дефініції назви «статутний капітал» в різних країнах

Країна	Назва капіталу					
	Статутний капітал	Статутний капітал (фонд)	Статутний фонд	Капітал	Оплачений номінальний (статутний) капітал	Номінальний (статутний) капітал
2	3	4	5	6	7	8
Росія	+					
Білорусь	+					
Україна	+					
Ізраїль	+					
Таджикистан	+					
Казахстан	+					
Польща		+				
Чехія			+			
Словаччина			+			
Молдавія			+			
Франція				+		
Гвінея-Бісау				+		
США				+		
Англія				+		
Азербайджан					+	+

Як бачимо, назва «статутний капітал», що застосовується в Україні, має варіації в інших країнах, хоча, по-суті, мова йде про капітал, що вказаний в установчих документах та належить власникам. Для більш наочного відображення вищезазначеної проблеми щодо різних назв статутного капіталу, необхідно розглянути їх сутність (табл. 2).

Таблиця 2

Трактування капіталу в різних літературних джерелах

Назва капіталу	Трактування
1	2
Статутний [7, с. 301]	Початкова сума капіталу акціонерного підприємства, визначена його статутом
Декларований [1, с. 280–284]	Капітал акціонерного товариства, вказаний у його засновницьких документах; особистий капітал, задекларований у податковій декларації
Пайовий [1, с. 280–284]	Капітал, сформований із внесених учасниками підприємства паїв

1	2
Підприємницький [6, с. 195]	Капітал, задіяний в підприємницькій діяльності
Авансований (advanced capital) [10, с. 2]	Капітал у вигляді грошових засобів або майнових цінностей, вкладений, інвестований у справу, до того як бізнес став приносити дохід
Оголошений (stated capital) [10, с. 2,188]	Капітал акціонерного товариства, вказаний в його засновницьких та інших документах, що відображає кількість і вартість акцій, які товариство відповідно до прийнятого зборами акціонерів рішення може розмістити на первинному ринку цінних паперів
Засновницький [10, с. 257]	Зафіксований в статуті капітал підприємства, створений за рахунок внесків його співвласників; частина власного капіталу підприємства
Номінальний [7, с. 301]	Сумарна вартість, на яку планують випустити акції засновники акціонерного товариства
Інвестований* [12, с. 17].	Сума коштів, вкладених в підприємство його акціонерами, тобто його власниками. Іншими словами, це власний капітал акціонерів – те, з чого підприємство стартує. В особистому персональному балансі він відповідає рядку «Спадок»
Передплатний (підписний) [2, с. 247]	Величина капіталу, на яку отримано письмові зобов'язання акціонерів чи пайовиків юридичної особи на внесення коштів за передплатою (підприскою) на акції (паї)
Початковий (стартовий) [1, с. 280–284]	Капітал, необхідний підприємцеві для відкриття власної справи, створення підприємства

*Ентоні Р. [12, с. 17] під інвестованим капіталом не має на увазі кошти, вкладені в підприємство тільки на початку його діяльності. Автор розуміє кошти, вкладені акціонерами в підприємство у будь-який момент, – які у будь-який момент свого життя ви можете отримати у спадок. Сутність полягає у тому, що це гроші, які підприємству не довелося заробляти.

Як видно з табл. 2, існує маса дефініцій практично одного й того ж виду капіталу, розмежування назв якого зумовлене різними факторами. Їх існування зовсім не безпідставне і має право на визнання, проте для цілей бухгалтерського обліку така кількість не потрібна, оскільки вона вноситиме невизначеність та плутанину в обліковий процес. В плані рахунків бухгалтерського обліку для українських підприємств у класі четвертому «Власний капітал» виділено статутний капітал, пайовий капітал, резервний та додатковий капітали. Проте з нашого дослідження очевидно, що у формі звіту № 1 «Баланс» у рядках статутний та пайовий

капітал знаходить своє відображення один і той же показник, але в умовах різних організаційно-правових форм підприємств (такої ж думки В.А.Кулик [4, с. 111]). В цих рядках зазначається вартість внесків власників (учасників), що відповідає установчим документам цих підприємств. В такому разі, цілком допустимо, виключити один з вищезгаданих рахунків з фінансової звітності та плану рахунків бухгалтерського обліку, оскільки одночасне їх застосування неможливе на одному підприємстві і застосування одного автоматично виключає застосування іншого. Натомість пропонуємо використовувати назву «Установчий капітал», яка, на нашу думку, найоптимальніше підходить для відображення даного об'єкта бухгалтерського обліку, а також повністю задовольнятиме потреби суб'єктів фінансової звітності. Разом з тим, хотілося б зазначити, що згідно Господарського кодексу України склад установчих документів для окремих видів господарських товариств є різним. Акціонерні товариства, товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю створюються і діють на підставі статуту; повне та командитне товариства – на підставі установчого договору. У таблиці 2 увагу на себе привертає підхід, який застосовується в Азербайджані, де в плані рахунків, по аналітиці розділені такі види капіталу, як «Номінальний (статутний) капітал» і «Сплачений номінальний (статутний) капітал». Саме тому в ході дослідження нами обрана назва «установчий» капітал, яка поєднуватиме різні організаційно-правові форми підприємств в частині засновницьких документів, а також пропонується введення аналітичного рахунку «Номінальний капітал», на якому слід відображати зареєстровану суму установчого капіталу. А за умови, що всі засновники внесли повністю свою частку, розмір номінального капіталу буде дорівнювати розміру установчого капіталу.

Сьогодні на практиці з усіх вказаних на рис. 2 капіталів у бухгалтерському обліку знаходять своє відображення лише статутний капітал та неоплачений. Очевидно, що статутний капітал складається з номінального, оплаченого та неоплаченого, адже згідно Господарського кодексу України визначений в статуті розмір статутного капіталу може формуватися протягом першого року з дня створення підприємства. Власники (учасники) товариства для початку його діяльності можуть здійснити внески у розмірі, що становитимуть не менше 50 %, тобто та частина, яку вони фактично внесли й буде називатися оплаченим капіталом, решта – неоплаченим. Оплачений капітал на сьогоднішній день визначається шляхом віднімання неоплаченого капіталу (контрпасивного рахунку 46) від загальної суми власного капіталу, у зв'язку з цим вважаємо, що він є складовою частиною статутного капіталу (який як

запропоновано вище слід називати установчим капіталом), а тому повинен відображатися на аналітичних рахунках за аналітикою (табл. 3).

Таблиця 3

План рахунків бухгалтерського обліку в частині відображення
установчого капіталу

Синтетичні рахунки (рахунки першого порядку)		Субрахунки (рахунки другого порядку)		Сфера застосування
Код	Назва	Код	Назва	
40	Установчий капітал	401	Номінальний капітал	Усі види діяльності
		402	Неоплачений капітал	

Відображення оплаченого капіталу у звітності підприємств дасть змогу користувачам фінансової звітності бачити за рахунок якої частини внесків підприємство функціонує на даний момент часу, що дозволить оцінити ефективність його діяльності. Така дія, в свою чергу, може визначити необхідність здійснення іншої частини внесків, адже згідно статті 144 Цивільного кодексу України якщо учасники до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства не внесли (не повністю внесли) свої вклади, загальні збори учасників приймають одне з таких рішень: про виключення із складу товариства тих учасників, які не внесли (не повністю внесли) свої вклади, та про визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі; про зменшення статутного капіталу та про визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі; про ліквідацію товариства [11]. Тому цілком можлива ситуація, що в результаті оцінки діяльності товариства за рахунок здійснених внесків (оплаченого капіталу) власники приймуть рішення про зменшення розміру статутного капіталу або ліквідацію підприємства.

Ефективність такого поділу в фінансовій звітності полягає в тому, що він повністю задовольнить інформаційні потреби користувачів як внутрішніх, так і зовнішніх, а також забезпечить виконання контрольної, інформаційної та аналітичної функцій в частині обліку власного капіталу, що дасть змогу пришвидшити прийняття управлінських рішень на практичному рівні та чітко розмежувати категоріальний апарат бухгалтерського обліку у визначенні його об'єктів.

Проте, зазначення вартості статутного капіталу як сум оплаченого та неоплаченого капіталів буде викривляти бухгалтерські дані у балансі, адже в активі буде відображатися вартість фактично внесеного майна, тобто оплачений капітал, а зазначення в ньому ще й неоплаченого – завищуватиме суму пасиву. Тому, доцільним, ми вважаємо введення ще

одного виду капіталу, який пропонуємо називати передбаченим, під яким розумітимемо величину капіталу, яку власники (учасники) зобов'язуються внести при заснуванні підприємства, сума якого буде передбачена в установчих документах. Нами запропоновано коригувати бухгалтерський баланс як форму звітності в частині відображення статутного капіталів (табл. 4), де відображатиметься оплачений та неоплачений капіталі. Перший розраховуватиметься як різниця між номінальним і неоплаченим.

Таблиця 4

Частина форми звітності № 1 «Баланс»,
скоригованої в частині відображення статутного капіталу

Пасив	Код рядка	На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду
I. Власний капітал			
Установчий капітал:			
Оплачений капітал	310	25 *	40*
Номінальний капітал	320	50	50
Неоплачений капітал	360	(25)	(10)

* дані суми пропонується включати до валюти пасиву бухгалтерського балансу

Висновки. В ході дослідження встановлено, що поняттям, що дало поштовх до виникнення такого різноманіття назв капіталів, було поняття власного капіталу. Під дією різних факторів та у ході розвитку суспільства назва “власний капітал” трансформувалась та набула значної кількості дефініцій. Саме таке різноманіття похідних назв створило неузгодженість та суперечливість у категоріальному апараті бухгалтерського обліку, що і зумовило хибність розуміння деяких термінів.

Встановлено недоцільність застосування окремого рахунку «Пайовий капітал» в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності, оскільки його сутність як об'єкта бухгалтерського обліку повністю відповідає сутності статутного. Натомість зроблено спробу для задоволення потреб користувачів об'єднати назви початкових капіталів підприємств різних організаційно-правових форм в одну – «Установчий капітал». Запропоновано та доведено доцільність відображення неоплаченого капіталу як аналітики до установчого капіталу, а також зроблено відповідні коригування у плані рахунків бухгалтерського обліку та формі звітності № 1 «Баланс» в частині відображення статутного капіталу.

1. Загородній А.Г. Облік і аудит: Термінологічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Г.О. Партин. – Львів: Центр Європи, 2002. – 671 с.
2. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г.Загородній, Л.Г.Вознюк. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2005. – 714с.
3. Ковалев В.В. Как читать баланс / В.В.Ковалев, В.В.Патров. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 448 с.
4. Кулик В.А. Бухгалтерський баланс: минуле, сучасне, майбутнє: монографія / В.А.Кулик. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. – 186 с.
5. Мальшев И.В. Теория двойственности отражения хозяйственных активов в бухгалтерском учете / И.В.Мальшеву. – М.: Статистика, 1971. – 113 с.
6. Медведев М.Ю. Бухгалтерский словарь / М.Ю.Медведев. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 488 с.
7. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 1 / За ред. С.В.Мочерного / С.В.Мочерний, Я.С.Ларіна, О.А.Устенко, С.І.Юрій. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.
8. Системи обліку в Україні: трансформація до міжнародної практики / За ред. проф. М.П.Войнаренка. – Київ: Наукова думка, 2002. – 718 с.
9. Счетоведение: Монография в 3-х частях / [Под науч. ред. проф. М.Я.Штейнмана]. – Житомир: ЖГТУ, 2009. Ч. II. Планы счетов бухгалтерского учета / Н.М.Малюга, М.Я.Штейнман, Е.П.Боримская [Предисл. Ф.Ф.Бутынца], 2009. – 396 с.
10. Финансовый словарь / А.А.Благодатин, Л.Ш.Лозовский, Б.А.Райзберг. – М.: ИНФРА-М, 2006. – Т. VI. – 378 с.
11. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
12. Энтони Р. Разоблачение тайн бухгалтерского учета. Как разобраться в бухгалтерской отчетности и в финансовом анализе / Пер. с англ. / Р.Энтони – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2006. – 352 с.